

Terminologizácia a determinologizácia v slovenčine

Terminologizácia je proces dvojakého druhu. Rozumie sa ňou jednak nasycovanie, resp. presýtenie textu (a to nielen odborného, ale aj umeleckého) odbornými termínmi, jednak preberanie jednotlivého slova z bežného jazyka do funkcie termínu. Prirodzene, takéto vymedzenie terminologizácie treba chápať v dialektickej jednote s opačným procesom, s determinologizáciou. Aj tu možno vymedziť dva procesy: jednak odľahčovanie terminológiou nasýteného textu výkladom použitých termínov, jednak prechod jednotlivých termínov do bežného používania.

Obidva druhy uvedeného procesu a v obidvoch uvedených poňatiach nie sú v slovenčine (ako aj v iných jazykoch) nijakou novinkou. Sú známe z dejín jazyka, len v jazykoch súčasného obdobia získavajú na rozsahu aj intezite.

O rozsahu terminologizácie textu svedčí napr. tento úryvok z časopisu *Elektrón* (3/1989), čo je mesačník pre mladých o vede a technike:

Ako dôsledok snahy vytvoriť elektronický hudobný nástroj, s ktorým by sa dali hrať tóny so zvukom prirodzeného pôvodu, vznikli samplery.

"Sample" je vzorka. "Sampler" bude logicky vzorkovník, čo uvádzame len na objasnenie fungovania, nie ako vhodný slovenský ekvivalent názvu. Teda zmysel nástroja spočíva v tom, že "nasamplovaný" (navzorkovaný) prirodzený zvuk možno hrať polyfónne klávesami.

Dnešné samplery v plnej miere využívajú techniku digitálneho záznamu. Analógový signál prejde najprv cez dolnopriepustný filter, kde sa odstránia (odrežú) veľmi vysoké frekvencie a šumy. Signál sa podrží v obvode S+H (Sample and Hold), odkiaľ sa po vzorkách posiela do prevodníka A/D. Digitalizácia je, zjednodušene vyjadrené, odmeranie veľkosti vzoriek signálu a ich vyjadrenie v dvojkovej sústave. Vzorky majú konštantnú dĺžku (závislú od vzorkovacej frekvencie): ak je napr. 36 kHz, potom dĺžka jednej vzorky bude 27 μ s. Vzorka sa zmeria obvykle tak, že sa zintegruje a tento integrál

sa vyjadri v dvojkovej sústave. Postupnosť týchto údajov sa ukladá do pamäti (polovodičovej pamäti vo forme integrovaných obvodov VLSI alebo iných druhov pamäti, napr. mikroflopky disk). Pri stlačení klávesu sa potom deje opačný postup: obsah pamäti sa premieňa v D/A prevodníku a po prejdení dolhopriepustným filtrom vychádza ako analógový signál, ktorý by mal mať zachované charakteristické parametre pôvodného zvuku.

Presýtenosť termínmi je tu veľmi zreteľná. Zároveň tu však vidieť typické preberanie slov grécko-latinského, ale aj anglického pôvodu: *ekvivalent, polyfónny, digitálny záznam, frekvencia, dolnopriepustný filter, integrovaný obvod*, ale aj *sampler, nasamplovaný, obvod S+H* (Sample and Hold), *mikroflopkydisk*. Okrem toho tu vidieť aj pokusy o definovanie, resp. o stručný výklad nových, prípadne nejasných termínov.

Odraz takejto presýtenosti textu termínmi sa zachycuje aj v lexikografickom spracovaní daného jazyka tak, že sa uvádzajú aspoň najbežnejšie nové termíny, ale najmä tak, že pri výklade sémantickej štruktúry bežných slov sa uvádzajú aj ich rozšírené, špecifikované terminologické významy, a to kvalifikátormi ako *odb., kyb., ekon.* a pod. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1988) sa napr. pri hesle *voda* uvádza bežný výklad, ale s kvalifikátorom *chem.* aj výklad pomocou značky H_2O . Pri hesle *koreň* sa uvádzajú špecifikované matematické a lingvistické významy s príslušnými spojeniami.

Touto lexikografickou technikou sa zároveň vystihuje terminologizácia ako prechod slova z bežnej slovnej zásoby do odborného vyjadrovania, resp. do systému pojmov a termínov istého vedného odboru.

Podstatou terminologizačného procesu je rozšírenie počtu sémantických príznakov a v dôsledku toho zúženie, špecifikovanie významu. Slovo *cesta* možno napr. vysvetliť ako "uší pruž zeme upravený na premávku, resp. ako dráha, trať na dopravu", ale v teórii grafov sa musí vymedziť ako "sled, v ktorom sa nijaký vrchol nevyskytuje viac ako raz" a dráha ako "monotónne orientovaná cesta". V tomto druhom prípade zároveň vidieť, že sa pri výklade nadväzuje nie na bežné slovo *cesta*, ale na termín *cesta* definovaný v systéme pojmov teórie grafov.

Podobne slovo *diera* sa v slovníku vysvetľuje ako "prázdne miesto v niečom vzniknuté porušením celostnosti, otvor", ale v terminológii polovodičov ako "nosič kladného náboja zúčastňujúceho sa v polovodičoch na

vedení elektrického prúdu". Alebo slovo *svietivosť* (aby sme uviedli aj odvodené slovo) sa v slovníku vysvetľuje ako "vlastnosť toho, čo svieti, resp. žiari", alebo aj ako "schopnosť svetelného zdroja osvetľovať istý priestor", no v odbornom chápaní sa definuje ako "veľičina daná podielom svetelného toku vychádzajúceho zo zdroja do malého priestorového uhla v danom smere a tohto priestorového uhla".

V termínoch onomaziologického reťazca (t.j. reťazca, ktorým sa znázorňuje nominačný proces od konceptu cez obsah k forme - porov. Horecký 1987) by sme mohli povedať, že v takýchto prípadoch jestvujú popri sebe dva onomaziologické reťazce: základný a odvodený, pričom ich konceptuálna zložka znázorňuje rozšírenie a obsahová zložka zahrnutie viacerých príznakov:

Pretože ide o dva paralelné reťazce jestvujúce popri sebe, označujeme tento proces zužovania významu ako analogická nominácia.

Typickým príkladom analogickej nominácie, hojne využívanej práve v oblasti terminológie, je metafora a metonymia. V prvom prípade sú konceptuálna a obsahová zložka v prieniku, v druhom prípade v dotyku.

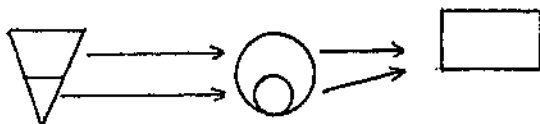
Na základe prieniku sa terminologizovali také slová bežného jazyka ako *plášť*, *ruka*, *ručička*, na základe dotyku také slová ako *horčica* (potravina). Do tohto typu patrí aj terminologizácia osobných mien v type *Watt* – *watt*, *Joule* – *joul*.

Treba tu pripomenúť ešte aj taký typ terminologizácie, keď sa do terminológie daného odboru nepreberá slovo z bežného jazyka, ale termín z iného odboru. Takýto proces by sme mohli označiť ako transterminologizácia. Ide napr. o využitie názvov živočíchov na pomenovanie rastlín, napr. *jež* (*Erinaceus*) – *jež* (*Astrodaucus*).

Ako vidieť z uvedených príkladov, základným prostriedkom terminologizácie je analogická nominácia, prenášanie hotovej formy do danej terminologickej oblasti z bežného jazyka. Treba však pripustiť aj také prípady, keď sa terminologizácia vyjadruje aj istým sufixom, napr. *-ec* alebo *-ica* v

termínoch ako *stĺpec*, *vzorec*, *hlavica*, *pätica*. Terminologický charakter dostáva aj sufix *-ovce*, *-avce*, *-até* v takých názvoch ako *háčikovce*, *strunovce*, *krídlaté*. Ako vidieť, popri vlastnom sufixe funguje aj kategória čísla. Táto gramatická kategória dostáva terminologizačnú funkciu aj samostatne, v chemických termínoch ako *solí*, *tuky*, *estery*. Výrazný terminologický charakter majú aj sufisy *-ový*, *-ný*, *-natý*, *-istý*, *-ičelý* pri označovaní valencie v anorganickej nomenklatúre, alebo sufisy *-án*, *-én*, *-ín* v nomenklatúre uhľovodíkov.

Analogická nominácia sa uplatňuje aj pri determinologizácii. Pravda, konceptuálna i obsahová zložka determinologizovaného slova je rozšírená. Schematicky by bolo možné tento vzťah znázorniť takto:

Ide tu o vcelku známe prípady ako *stres* alebo *infarkt*, *infarktová situácia* v odbornom použití a v bežnej praxi. Podobne aj *kozmickej rýchlosti* ako termín v astronautike a spojenie *príst' kozmickej rýchlosti* v bežnej reči.

Napokon treba spomenúť aj determinologizáciu sufixu, najmä klasický prípad prenosu suf. *-itída* (zápalové ochorenie typu *dermatitída*) na také bežné slovo ako *genitivitída* (záľuba v hromadení genitívov).

Na záver možno konštatovať, že terminologizácia a determinologizácia sú dva druhy procesov: týkajú sa jednak textu (a slovnej zásoby ako celku), jednak jednotlivých slov, resp. pomenovaní. V prevažnej väčšine prípadov ide pri terminologizácii i determinologizácii o analogickú nomináciu, v menšom prípade o využívanie špecifických slovotvorných, resp. nomináčnych prostriedkov. Vcelku tieto procesy nie sú v jazyku ničím výnimočným, nápadné je však ich rozšírenie v súčasnej komunikácii.

Literatúra

Horecký, J.: 1987, 'Analogická nominácia', *Kultúra slova* 21, 129-137.

Krátky slovník slovenského jazyka, Red. J. Kačala, VEDA 1987, Bratislava, 587 s.